

РОЗДІЛ 1

Прощання з дитинством людства, або Чому перед вами не книга про походження нерівності

Цей настрій відчутно скрізь: у політиці, в житті, у соціуму та філософії. Ми живемо в добу, яку греки називали кайрос (кайрос) — час, сприятливий для «метаморфоз, що відбуваються з богами», себто з фундаментальними принципами та символами.

К. Г. Юнг «Нерозкрита самість» (1958)

Більша частина людської історії безповоротно втрачена для нас. Наш вид *Homo sapiens* існує принаймні 200 000 років, але ми практично гадки не маємо про те, що відбувалося з ним упродовж більшої частини цього часу. Скажімо, знаємо, що в північній Іспанії, наприклад, у печері Альтаміра, принаймні за 10 000 років, приблизно між 25 000 і 15 000 роками до нашої ери, створено картини й ритини. Мабуть, протягом цього періоду сталося чимало драматичних подій. Проте ми не можемо дізнатися, якою була переважна їх частина.

Це мало обходило б людей, адже лівова частка людства у будь-якому разі рідко застановляється над величезною історією людства. Поспільство не має для цього поважних причин. Якщо його представники взагалі колись замислюються над згаданими проблемами, здебільшого вони в цей час рефлексують над позірною безладністю світу й причинами кепського ставлення людей одне до одного; міркують про причини війни, зажерливості, експлуатації, системної байдужості до страждань інших. Чи завжди ми були такими? А може, в якийсь момент ми спотворені жадливим викривленням?

Дебати щодо цього питання — теологічні за своїм підґрунтям. Його суть полягає ось у чому: люди за природою добрі чи злі? Утім, якщо замислитися, в таких дебатах мало сенсу. «Добрий» і «злий» — суто людські характеристики. У цьому світі ніколи не може статися чогось такого, що змусить дискутувати на тему: добрі чи злі риба або дерево, адже поняття «добрий» і «злий» люди витворили для порівняння себе з іншими людьми. Отже, суперечки щодо людської природи — фундаментально доброї чи фундаментально злої — мають приблизно стільки ж сенсу, як і суперечки про те, чи є люди від природи неодмінно товстими або худими.

Та попри все, коли люди звертаються до уроків, засвоєних людством із доісторичних часів, майже завжди доводиться повертатися до питань такого ґтибу. Ми всі знаємо відповідь християн на подібні запитання: люди колись перебували в стані моральної цноти, але їх зіпсував первісний гріх. Ми хотіли бути подібними до Бога й покарані за це; нині живемо в стані занепаду та сподіваємося на майбутню спокуту. Популярні сьогодні версії цієї історії зазвичай є певними оновленими варіаціями роботи Жан-Жака Руссо «Міркування про походження та основи нерівності між людьми», яку він написав 1754 року. Колись — ідеться в таких працях — ми були мисливцями-збирачами й жили крихітними групами в стані тривалої дитинної незайманості. Ці групи були егалітарні; вони могли бути такими саме завдяки своїй незначній чисельності. Лише після «аграрної революції», а після піднесення міст — і поготів — цей щасливий стан людства поступово добіг кінця: започатковані «цивілізація» і «державний лад», що знаменувало появу писемної літератури, науки й філософії. Проте водночас це принесло майже всі негаразди в людському житті — патріархат, регулярні армії, масові страти й свавільну бюрократію, що змушує нас витратити більшу частину життя на заповнення анкет.

Звісно, це гранично грубе спрощення, але цей виклад напевно здається кістяком певної історії, що постає в уяві щоразу, коли будь-хто в діапазоні від психологів виробництва до теоретиків революції заявляє щось на кшталт: «Авжеж, люди більшу частину еволюційної історії жили групами по десять-двадцять осіб», або «Винайдення сільського господарства було, напевно, найгіршою помилкою людства». Що ж, як ми згодом побачимо, багато популярних письменників доволі чітко викладає відповідну аргументацію. Та справжня проблема ось у чому: кожен, хто шукає альтернативу цьому вельми депресивно-

му поглядів на історію, невдовзі виявляє, що єдина його альтернатива наразі звучить ще прикро, — погляд Руссо можна замінити лише поглядом Томаса Гоббса.

«Левіафан» Гоббса, опублікований 1651 року, з багатьох поглядів є засадничим текстом сучасної політичної теорії. Мислитель стверджував, що, позаяк люди — істоти егоїстичні, життя в первісному природному стані в жодному разі не вирізнялося чистотою; натомість воно мало бути «самотнім, бідним, відразливим, брутальним і коротким», — зрештою, це був стан війни, всі боролися проти всіх. Прихильник поглядів Гоббса обстоював би думку, що увесь поступ, здійснений людством від часів панування цього темного ладу, уможливили саме репресивні механізми, на які нарікав Руссо: уряди, суди, бюрократія, поліція. Такий погляд також має давню історію. Тут доречно згадати, що англійською мовою слова «*politics*» (політика), «*polite*» (гречний) і «*police*» (поліція) звучать майже однаково. Усі вони походять від грецького слова *polis*, тобто «місто», латинським аналогом якого є *civitas*, а від нього походять слова «*civility*» (чемність), «*civic*» (громадянський) і «*civilization*» — слово, яким ми нині позначаємо людську цивілізацію.

Згідно з цим поглядом існування людського суспільства ґрунтується на колективному придушенні наших найнижчих інстинктів, що стає дедалі нагальнішою потребою, коли багато людей починає гуртуватися в одному місці. Отже, сучасний прихильник поглядів Гоббса стверджував би: ми справді більшу частину нашої еволюційної історії жили в крихітних групах, які могли давати собі раду насамперед завдяки тому, що спільний інтерес їхніх членів полягав у виживанні нащадків, (біологи-еволюціоністи називають це «батьківськими інвестиціями»). Втім навіть за тих прадавніх часів групове життя жодною мірою не ґрунтувалися на рівності. Ці варіанти суспільного ладу завжди передбачали існування певного лідера — «альфа-самця». Ієрархія, домінування та цинічний егоїзм завжди були підвалинами існування людського суспільства. Просто зрештою ми колективно зрозуміли, що нам вигідно надавати пріоритет далекій перспективі над нагальними інстинктами; або ліпше сказати — нам вигідно створити закони, які змушували б нас обмежувати власні найгірші імпульси тими сферами, функціонування в яких зрештою слугує спільному добру, скажімо, економічною діяльністю. І в такий спосіб ми уникаємо реалізації негативних імпульсів за межами цих сфер.

Як читач напевно може здогадатися з тону нашої розмови, нам не надто подобається вибір між цих двох альтернатив. Претензії до них можна розділити на три широкі категорії. Як описи загального курсу людської історії, обидві ці альтернативи:

- 1 просто не відповідають дійсності;
- 2 мають жахливі політичні наслідки;
- 3 роблять минуле в наших очах безмежно нудним.

Ця книга є спробою початку викладу іншої, цікавішої історії, що розрадить нас і стане результатом одночасного врахування всіх досягнень дослідників за останні кілька десятиліть. Почасти йтиметься про об'єднання доказів, накопичених в археології, антропології та споріднених дисциплінах; доказів, які спонукають нас абсолютно по-новому поглянути на розвиток людських суспільств упродовж приблизно останніх 30 000 років. Майже всі ці дослідження суперечать добре знайомому нам твердженню, але надто часто найвизначніші відкриття залишаються похованими в суто фахових працях або дражнять читачів натяками, які можна відчитати між рядків наукових публікацій.

Щоб читач мав уявлення про різницю в картинах людської історії, які постають у висліді старого та нашого, оновленого, поглядів, зазначимо лишень: тепер уже очевидно, що людські суспільства до появи землеробства не були подрібнені на маленькі егалітарні групи. Навпаки, світ мисливців-збирачів, який існував до появи сільського господарства, був чимось на кшталт зухвалого соціального експерименту, що набагато більше нагадував карнавальну ходу політичних форм, ніж сірі абстракції еволюційної теорії. Виникнення сільського господарства своєю чергою не започаткувало еру приватної власності й не було незворотним кроком до нерівності. Насправді багато перших землеробських громад були відносно вільні від рангів та ієрархій. Ба більше, можна нарахувати безліч найдавніших міст світу, далеких від сучасних описів. Вони базувалися на усталених егалітарних підвалинах, без потреби авторитарних правителів, амбітних воїнів-політиків чи навіть владних адміністраторів.

Інформація з цих питань рясно надходить з усіх куточків земної кулі. Як наслідок, дослідники в цілому світі також розглядають під новим кутом зібраний етнографічний та історичний матеріал. Розрізнених відомостей, які маємо вже сьогодні, достатньо для опису цілковито іншої світової історії. Але це нині приховане від всіх, окрім дрібки